

Solidaritet genom sång

Baltisk regionbildning, sovjetisk masskultur och Sovjetunionens kollaps

Odetta Rudling

Solidarity through song. Baltic region building, Soviet mass culture and the Soviet Union's collapse

This article shows how Soviet regional politics shaped the notion of the Baltics, that, in turn, contributed to the development of solidarity and mobilization in the region against Soviet power in the late 1980s and early 1990s. By looking at the Baltics as an economic and cultural entity, Soviet authorities implemented measures that homogenized culture in Lithuania, Latvia and Estonia throughout the Soviet period. This region-building could be felt within the field of song festivals that had existed in Latvia and Estonia since the second half of the nineteenth century but had not developed the same strong connection to nationalism and the nation state in Lithuania prior to 1940. It was the Soviet authorities that made sure to encourage the collaboration between the Lithuanian, Latvian and Estonian republics, homogenize their song festival practices and popularize them as a regional phenomenon at the Soviet and international level. This collaboration was crucial during the late 1980s, since it enabled solidarization of Lithuania, Latvia and Estonia, performing the region through the singing revolution and letting the world know of their united front that challenged historical taboos of Soviet occupation.

Inledning

Med extra stor fest och pompa, firade Litauen 2024 det 100-åriga jubileet av den så kallade sångfestivalen som pågått i Litauen sedan 1924. Festligheterna pågick en hel vecka (Dainų šventei skirtas pašto ženklų blokas). Sångfestivaltraditionen beskrevs i media som en tradition som överlevt både ockupationer och krig (Šileikis 2024).

Odetta Rudling är verksam som forskare och projektadministratör vid Lunds universitet.
E-post: odeta.rudling@hist.lu.se

Sedan Sovjetunionens fall ökade betydelsen av evenemanget, främst som en enorm folkfest som förenar den litauiska nationen. 2009 till exempel, när Litauen firade den föregivna tusenåriga årsdagen av Litauens grundande, valdes just sångfestivalen som ett speciellt sätt att uppmärksamma jubileet (Šaras 2013: 60). År 2003 fick detta evenemang även en global relevans när sångfestivaltraditionerna i de baltiska staterna Estland, Lettland och Litauen av UNESCO utnämndes till ett mästerverk och som en del av mänsklighetens muntliga och immateriella kulturarv (Puderbough 2008: 30; Rasteniene 2003: 1).

Detta erkännande kom även Litauen till del, trots att dess situation skiljer sig mycket från den estniska och lettiska. Till skillnad från sina nordliga grannar, vilka kan spåra sina sångfestivalstraditioner till 1800-talet, kan Litauen inte på samma sätt knyta an dessa händelser till den nationella rörelsen, eftersom sångfestivaler inte arrangerades förrän 1924. Den behandlades därefter inte heller som ett evenemang av nationell betydelse av landets regeringar under mellankrigstiden (Skrodenis 2005: 99f). Därför kan man egentligen inte tala om en traditionell nationell litauisk sångfestivaltradition likt i övriga baltiska stater (Rudling 2023: 103, 297f; Herzog 2012: 41f; Putinaite 2019: 194). I den meningen kan de litauiska erfarenheterna förstås som en ”uppfunnen tradition” i Eric Hobsbawms mening. Enligt Hobsbawm är ”traditioner som verkar eller hävdas vara gamla ofta ganska nyligen uppkomna och ibland påhittade” (Hobsbawm 1992: 1).

Föreliggande artikel vill visa hur den sovjetiska regionaliseringspolitiken bidrog till skapandet av en baltisk enighet och så småningom Sovjetunionens fall med fokus på sådana kulturella projekt som just sångfestivaltraditionen. Enigheten som världen bevittnade under slutet av 1980-talet och början av 1990-talet hänger direkt ihop med sovjetiseringen eftersom den delade in de sovjetiska republikerna i regioner och försökte utjämna dem kulturellt och ekonomiskt (Brüggemann 2015: 226f; Hackmann 2020: 5; Simon 1987: 75of, 761; Rakowska-Harmstone 1977: 76). Således fick territorierna som omfattade Litauen, Lettland och Estland benämningen *Pribaltika*, vilket motsvarar det äldre konceptet ”Baltikum” som spreds i europeiska diskurser under 1920-talet, alltså efter etableringen av de tre baltiska staterna 1918 (Ceruzis 2023: 8f.; Zubkova 2008: 4f). Genom att knyta an till det historiska begreppet populariserade Sovjetunionen tanken om den baltiska regionen genom att – bland annat – använda sig av just sångfesttraditionen och dess symbolism. Just de traditionella baltiska sångfestivalerna, vilka i samband med sovjetiseringen strategiskt inkluderade Litauen, kan förstås som en manifestation av den baltiska regionens identitet, men med en sovjetisk eftersmak (Herzog 2012: 96). I förlängningen ledde den här sovjetiska regionalisering till uppkomsten av en överstatlig baltisk enighet som manifesterade sig inom den ”sjungande revolutionen” under det sena 1980- och tidiga 1990-talet (Hackmann 2020: 5; Rudling 2023: 103; Simon 1987: 76of).

Den baltiska regionen

Det som vi idag uppfattar som "Baltikum" skiljer sig betydligt från tidigare uppfattningar om regionen, vilka fram för allt inte inkluderade Litauen. Historiskt sett beskrev det tyska begreppet "*baltisch*" (baltisk) Östersjonsregionen och dess befolkningar, men redan under 1840-talet omfattade begreppet också den tyska eliten inom de ryska provinser som nu utgör Estland och Lettland (Hackmann 2017; Brüggemann 2003: 348–350). Redan under 1800-talet uppfattade dock lettiska nationalister begreppet som synonymt med det lettiska, medan ester inte försökte appropriera det eftersom de redan hade ett starkt territoriellt attribut i namnet "Estland" (Hackmann 2017). Dessutom fanns det också en lingvistisk dimension i uttrycket "*baltisch*" som redan under 1800-talet syftade på de litauiska, lettiska och fornpreussiska (och indoeuropeiska) språken, medan estniskan – som är ett finsk-ugriskt och icke-indoeuropeiskt språk – föll utanför (Boiko 2002: 11; Hackmann 2017).

Först efter 1918 dök Litauen upp i detta sammanhang när Estland, Lettland och Litauen samtidigt deklarerade sina självständigheter. Då blev "Baltikum" en territoriell beskrivning för just dessa stater, även om också Finland räknades som en "baltisk stat" fram till och med 1930-talet (Anderson 1982: 55; Brüggemann 2003: 349).

Men det faktum att Estland, Lettland och Litauen inordnades under en samlande term betyder inte att de också blev en enhet. Snarare tvärtom. Till exempel uppfattade estniska diplomater inte Litauen som en del av Baltikum. Det gällde även efter 1918 (Brüggemann 2003: 348). Oenigheten syntes också tydligt i hur lite sammanhållning det fanns mellan de tre länderna under mellankrigstiden, vilket kan illustreras av de misslyckade försöken att skapa en militär och säkerhetspolitisk allians inom Baltikum och Östersjöregionen. Bakom det första försöket stod tanken att bilda en konfederation mellan Estland, Lettland och Litauen direkt efter första världskriget, vilket presenterades i samband med Fredskonferensen i Paris 1919. Ingen av de tre staterna inledde dock konkreta steg för att förverkliga idén. Lite senare, mellan 1919 och 1925, gjordes flera misslyckade försök att skapa en politisk, ekonomisk och militär allians mellan de baltiska länderna, Finland och Polen, eftersom Litauen och Polen inte kunde komma överens (Butkus 2007: 24f). Först 1934, alltså sex år före den sovjetiska ockupationen, kom Litauen, Lettland och Estland överens om en gemensam "baltisk entente" som inte inkluderade Finland eller Polen men som avsevärt stärkte de diplomatiska banden mellan länderna (Butkus 2007: 24f).

Den sovjetiska konstruktionen ”Pribaltika” och enigheten mellan Litauen, Lettland och Estland

Trots försöken att skapa en enad front inom Baltikum blev Estland, Lettland och Litauen en regional enhet först efter den sovjetiska ockupationen (Hackmann 2017). Just den sovjetiska perioden och den konkreta sovjetiska politiken, inskriven i regionbildningen med hjälp av begreppet *Pribaltika*, hjälpte till att cementera uppfattningen om regionen och dess specifika drag (Ceruzis 2023: 8f.; Simon 1987: 761; Zubkova 2008: 4f; Hackmann 2020: 5).

Även om regionalismen var mer fruktad än önskad politik under Stalins tid (1929–1953), växte regionalistiska tendenser fram under efterkrigsperioden inom sovjetväldet och berörde då mest Sibirien, centralasiatiska republiker och just Baltikum. Definierade som ”*sovetskaja Pribaltika*” – alltså länderna i den omedelbara närheten till Östersjön plus *Kaliningrad Oblast* – kunde Lettland, Litauen och Estland utveckla gemensamma drag under den poststalinistiska perioden (Simon 1987: 750f, 761).

Det var bland annat de dramatiska upplevelserna av den sovjetiska politiken som spelade en stor roll för utvecklingen. Gemensamma erfarenheter av annektering, sovjetisering, deportationer och tvångskollektiviseringen har framför allt bidragit till att dessa tre länder vid Östersjön kommit närmare varandra i resultatet av den första (1940) och den andra sovjetiska ockupationerna (1944) (Simon 1987: 761; Boiko 2002: 9).

Den djupa samhörigheten mellan republikerna drevs dessutom fram av den administrativa omfattningen av *Pribaltika*. Baltikum uppfattades inte bara som en ekonomisk region, utan också som försvarsregion (*voennyj okrug*) (Simon 1987: 761). Man kan också tillägga att ”Baltikum” – framför allt i den ryska uppfattningen – ansågs som främmande inom ramen för det sovjetiska imperiet inte minst på grund den högre levnadsnivå som Estland, Lettland och Litauen hade (Rolf 2010: 185.; Brüggemann 2003: 350f). Dessa främmande drag har också bidragit till att ”Baltikum” enligt Jelena Zubkova blev ett enande symbolord inom det sovjetiska samhället eftersom sovjetiska medborgare refererade till regionen som ”det sovjetiska väst” eller ”vårt utomlands” (Zubkova 2008: 4; Paulauskas 2005: 52f; Brüggemann 2003: 350f).

Även säkerhetspolitiskt betraktades Baltikum som en enad kropp, eftersom regionen sågs som en problematisk oroshärd och – enligt KGB:s uppfattning under efterkrigstiden – ett centrum för antisovjetiska aktiviteter (Cohn 2018: 774; Rolf 2014: 203).

Vid sidan av den ekonomiskt-militära administrationen, var den mest utpräglade formen av sovjetisk regionalismen av kulturell och språklig natur (Simon 1987: 755). Detta gällde förbindelser och utbyte inom de flesta kulturella områden: litteratur, film, teater, arkitektur med flera. Genom till exempel teaterfestivaler som ”Den baltiska våren” som ägde rum under 1960- och 1970-talen, utställningar inom bild och form, film- och litteraturveckor och mycket

annat har den sovjetiska nationalitetspolitiken bundit ihop de tre baltiska republikerna (Simon 1987: 761).

Sångfestivaler – ett exempel på baltisk regionalism?

Även den sovjetiska musikaliska masskulturen, som utgjorde en viktig del av den "baltiska" kulturen, spelade en roll i regionbildningsprocessen. Enligt den tyske kulturhistorikern Philipp Herzog var det just sådana sovjetiska projekt som sångfestivalerna som på ett kulturellt och vardagligt sätt bidrog till skapandet och fördjupningen av *Pribaltika*-regionen, något han kallar "baltisering" (*Baltisierung*) (Herzog 2012: 96). Men hur gick det till? För att förklara den utvecklingen är det nödvändig att blicka tillbaka till historien bakom de baltiska sångfestivalerna.

Historien om sångfestivaler går tillbaka till 1800-talet men bara för Estland och Lettland eftersom Litauen inte hade samma förutsättningar. I Estland och Lettland – baserat på de tyska erfarenheterna med de så kallade *Sängerfest* – etablerades traditionen av sångfestivaler redan under andra hälften av 1800-talet och knöts till de pågående nationella rörelserna (Brüggemann & Kasekamp 2014: 262; Herzog 2012: 41). Litauen däremot upplevde inte en liknande utveckling förrän efter första världskriget (Gudelis 2012: 103; Skrodenis 2005: 96f.). Att Litauen hamnade utanför denna utveckling hade framför allt att göra med den strikta politiken från det ryska tsarriket inom det litauiskspråkiga generalguvernementet, som efter upproret 1863–64 bland annat hade förbjudit tryckandet av böcker med latinska bokstäver och därmed infört omfattande kulturella begränsningar (Plakans 2011: 236f.). Under tiden kunde estniska nationalister till exempel grunda det så kallade Vanemuise-sällskapet 1865 i Tartu (Dorpat), vilket tolererades av tsarregimen. Den imperialistiska politiken inom de estniska och lettiska territorierna var mycket mildare på grund av den lojala, ryskorienterade tyska eliten (Plakans 2011: 206; Brüggemann & Kasekamp 2014: 262). För den litauiska befolkningen var det dock strikt förbjudet att genomföra offentliga nationellt riktade aktiviteter till och med 1904, vilket gjorde att varken litauiska organisationer eller patriotiska evenemang var tänkbara (Balkelis 2009: 24f).

Trots dessa omständigheter hade de estniska och lettiska erfarenheterna i grannskapet betydande inflytande på de litauiska kulturella ambitionerna, eftersom en del av den litauiska eliten längtade efter jämförbara evenemang, riktade till den litauiska befolkningen (Jakelaitis 1970: 30). Dessa tidiga försök att genomföra sångfestivaler, till exempel 1906, misslyckades dock. Ett undantag var körentusiasten, filosofen och författaren Vilhelmas Starosta (tyska: Wilhelm Storost), även känd under pseudonymen Vydūnas, som i början av 1900-talet lyckades organisera småskaliga körevenemang i de litauiskt-språkiga delarna av Ostpreussen, ibland benämnda som sångfestivaler (*dainų šventė*) (Gudelis 2015: 65).

Trots detta var det inte förrän 1924, alltså efter Litauens självständighet, som landet genomförde sin första sångfestival, kallad "sångdagen" (*dainų diena*). Detta blev en manifestation av den körrörelse som hade vuxit fram under 1910- och 1920-talen. Även om sångfestivalen blev en succé, blev det mycket svårt att genomföra den därefter på grund av bristande resurser och ointresse från statligt håll. Framför allt misslyckades den litauiska staten vid upprepade tillfällen att organisera festivalen igen under 1930-talet (Skrodenis 2005: 98f.). Den litauiska staten misslyckades inte bara med utvecklingen av evenemangen under mellankrigstiden, och att använda dem för statens nationalistiska agenda, utan också att genomföra dem regelbundet. Vid slutet av 1930-talet kunde man alltså inte tala om en sångfestivaltradition då en sådan ännu inte existerade (Rudling 2023: 103; Putinaité 2019: 194).

I kontrast till den kulturella inriktningen hos de litauiska politiska ledarna under mellankrigstiden, betraktade de sovjetiska auktoriteterna de baltiska sångfestivalerna som den "perfekta idealmodellen" för sovjetiska massfestivaler (Herzog 2012: 59). Med den baltiska sångfestivalen som förebild organiserade bolsjevikerna liknande evenemang, så kallade *prazdnik pesni* (sångfestivaler), redan på 1930-talet i Moskva, Leningrad och Charkiv (John 2009: 221f). Enligt Vytautas Jakelaitis, en tidigare chef för Litauens hus för folkkultur och biträdande kulturminister, arrangerades liknande festivaler – i något olika former – även i Sovjetvitryssland och Sovjetukraina från och med 1949 och i Armeniska SSR från 1968 (Jakelaitis 1985: 21).

När Baltikum annekterades användes just kulturell sammanhållning som argument för att understryka det specifikt baltiska och främja den nya baltiska regionalismen. Eftersom sångfestivalerna redan var etablerade som en nationell tradition bland letter och ester, och ansågs vara ett önskvärt kulturellt projekt i Litauen som hittills saknat statligt stöd, utgjorde de en perfekt plattform för att vinna stöd från baltiska befolkningar där den antisovjetiska inställningen var utbredd under hela sovjettiden (Cohn 2018: 774).

I skapandet av den baltiska regionen genom musikfestivaler var sammankomster av litauiska, lettiska och estniska kulturfunktionärer av betydelse. Som de minst erfarna på detta område förväntades litauerna lära sig av sina grannar, letter och ester, hur man organiserade sådana komplexa evenemang. För att rådgöra med kollegorna i organisatoriska frågor reste en litauisk delegation till Lettland och Estland 1950. Vid detta tillfälle fattades det ett historiskt beslut som ledde till utvecklingen av ett mer enhetligt festivalsystem inom Baltikum. Från och med 1950 skulle alla de tre baltiska republikerna arrangera sångfestivaler vart femte år för att med dessa fira "återupprättandet av sovjetmakten" (Jakelaitis 1985: 42; Rudling 2023: 103f).

Därigenom infogades de baltiska republikerna också i systemet av kontinuitet gällande när festivalerna ägde rum, vilket innebar en förändring i relation till det som gällde före andra världskriget. Detta var mindre viktigt för Litauen,

där det inte fanns någon särskild regelbundenhet mellan de få festivalerna som hade ägt rum under mellankrigstiden, men däremot för Lettland och Estland som hade en traditionellt etablerad festivalkalender och firade sångfestivalen vart femte år. Även om den femåriga regelbundenheten har bibehållits, påbörjade alla tre baltiska republiker samtidigt en ny räkning med intervaller om fem år från och med 1950 (Herzog 2012: 60f; Skrodenis 2005: 98f).

Betydelsen av sångfestivalerna som evenemang med en kulturell och symboliskt vikt för den baltiska regionen drevs också på genom dess ökande populärkulturella ställning. Detta gjordes bland annat genom att årligen mobilisera ett högt antal deltagare och popularisera de amatördrivna sång- och dansaktiviteter på republik- och regionalnivå i alla de tre republikerna. För att uppnå målet samlade partiet i den litauiska republiken till exempel 11 778 personer till sångfestivalen 1946 och imponerande 26 500 år 1950. Antalet deltagare mellan 1946 och 1960 mer än fördubblades, och nådde 34 000 år 1960 (Rudling 2023: 101).

Parallellt med detta byggde myndigheterna upp ett omfattande nätverk av amatörer som var aktiva vid sångfestivalerna. Mellan 1950 och 1965 växte antalet amatörer i Litauen från 50 000 till 270 000 (Mikštaitė 2013: 209; Rudling 2023: 101). Och även om det främsta målet var av propagandistisk natur, det vill säga att presentera partiets förmåga att påverka "massorna" i offentligheten och samtidigt förmedla de viktigaste budskapen om framstegen inom den löpande planekonomin, var dessa evenemang samtidigt viktiga plattformar för att värna det lokala arvet och därigenom säkra nationalismens överlevnad (Rolf 2006: 257; Mikštaitė 2013: 211). Till exempel avslutades de estniska festivalen under flera år med att den estniska kören sjöng sången "*Mu isamaa*" ("Mitt fädernesland"), av den estniska kompositören Gustav Ernaks – trots att den inte var godkänd av partiet. Enligt Karsten Brüggemann blev Ernaks "*Mu isamaa*" under 1960-talet det inofficiella alternativet till den sovjetestniska hymnen (Brüggemann 2015: 226). Ett liknande fenomen fanns också i Litauen, där Juozas Naujalis sång "*Lietuva brangi*" ("Käraste Litauen"), som hade sitt ursprung i mellankrigstidens körrörelse, blev en del av en sovjetlitauiska kanon runt 1960. Sången utvecklades sedan, särskilt under den "sjungande revolutionen", till en alternativ (patriotisk) hymn för Litauen (Šmidchens 2014: 179f).

Det var inte bara inrättandet av sångfestivalerna i sig som stärkte den baltiska regionalismen och enigheten på den musikaliska fronten. Även andra parallella kulturella fenomen inom den sovjetiska masskulturen spelade roll. Som exempel kan nämnas de baltiska studentfestivalerna "*Gaudeamus*" – ibland också beskrivna som studenternas sångfestivaler – som började äga rum med jämna mellanrum i alla tre baltiska delrepubliker från slutet av 1950-talet. Dessa festivaler var på sätt och vis ett förkroppsligande av just den baltiska kulturen eftersom hela programmet var indelat i konserter med litauiska, lettiska och estniska delegationer. Dessutom växlade platserna där festivalen ägde

rum från Tallinn till Riga, från Riga till Tartu, från Tartu till Vilnius och fortsatte på samma sätt under de följande decennierna (Andrejauskaitė 2018).

Sovjetregimen stödde inte bara sammanhållningen mellan de tre baltiska republikerna utan presenterade även dessa som en enad region för omvärlden. Och även där spelade den sovjetiska masskulturen en stor roll. Detta var till exempel tydligt i hur det sovjetiska turistbolaget "Inturist" introducerade regioner så som "Baltikum", "Kaukasus" och "Centralasien" och andra till turister inom den växande turismen från slutet av 1950-talet (Zakė 2018: 44). Sibirien presenterades exempelvis som en av de viktigaste regionerna i en reklamfilm från "Inturist" just genom tydlig användning av den lokala, folkloristiska kulturen. Dans, sång och speciella kostymer hjälpte att skapa en distinkt sibirisk kultur ("Siberia invites you to visit" 1982: 1:50-2:30 min).

Samma gällde också Baltikum. Den kulturella sammanhållningen, inte minst inom den musikaliska kulturen som redan var utvecklad vid slutet av 1950-talet, gjorde att turister från utlandet erbjöds just kulturella upplevelser fyllda med "autentiska" etniska inslag från de baltiska befolkningarna (Zakė 2018: 44). I samband med detta är det också viktigt att nämna att det som tillgodosåg besökarnas intresse att upptäcka etniska gemenskaper inom de baltiska befolkningarna, presenterades till turister som något slags spektakel (Zakė 2018: 44).

I Baltikum blev just sångarfestivaler en del av erbjudandet om en "autentisk" lokal kultur. Till exempel välkomnades 1960 för första gången gäster utanför Sovjetunionen till den litauiska festivalen. Dessa representerades av så kallade "progressiva" litauiska emigranter från USA, Kanada och Uruguay. Lite senare, när den utländska turismen till Litauen expanderade under 1960- och 1970-talen, tog några av dessa resenärer sina egna körer med sig och kunde även aktivt delta i evenemanget ("*Lietuva taip dar nedainavo*" 1960; Streikus 2007: 21f).

Solidaritet, social rörelse och musik

För att förstå hur samspelet mellan musik och solidaritet – i det här fallet solidaritet av en regional befolkning i protest mot den sovjetiska makten – fungerade under åren och månader av den så kallade "sjungande revolutionen" måste begreppet "solidaritet" tydliggöras. Konceptet är ganska brett och innefattar ett antal olika tolkningar vilka försvåras genom förekomsten av en rad olika synonymer såsom enighet, gemenskap, syster- och brödraskap, allians och mycket annat (De Kok 2022: 37).

Begreppet kan definieras på flera olika sätt, men den definition som är passande i det baltiska sammanhanget är den som Lawrence Wilde erbjuder. Solidariteten är enligt honom "känslan av ömsesidig sympati och ansvar bland medlemmarna i en grupp, vilket främjar ömsesidigt stöd" (Wilde 2007: 171). För

att kunna precisera definitionen ytterligare, tillämpar jag också tankar som den feministiska filosofen Sally J. Scholz erbjuder. Hon tolkar "solidariteten" som en *"form of unity [...] that mediates between the individual and the community and entails positive moral duties"*. Baserad på elementen som enighet, relation mellan individen och moraliska plikter, skiljer Scholz mellan olika typer av solidaritet, nämligen social, civil och politisk. Medan den sociala solidariteten mest påverkar sammanhållningen, alltså enigheten inom en grupp, fokuserar den civila på gemenskapen. Den politiska solidariteten slutligen uppfattas av Scholz som en reaktion på orättvisa och förtryck. Den enighet som individer i den här gruppen delar skapas genom deras moraliska plikter och engagemang (Scholz 2008: 21, 27, 34).

Den här konceptualiseringen är passande för att förstå den baltiska kampen om självständighet under sent 1980-tal och det tidiga 1990-talet då den ligger nära begreppet enighet och samtidigt kan relateras till både nation och region, alltså den "föreställda gemenskap" som var central för den baltiska revolutionen. När det gäller kategorin social solidaritet, verkar det vara en blandning av den civila och politiska solidariteten. För det första var de baltiska delrepublikerna redan stater under mellankrigstiden och de hade i viss utsträckning utvecklat en civil gemenskap före den sovjetiska maktens våldsamma annektering. Dessutom utvecklade ett antal grupper olika initiativ som kan förstås som tidiga försök att forma det civila samhället under det sena 1980- och tidiga 1990-talet vilket gör att just den "sjungande revolutionen" förknippas med idén om den civila solidariteten (Ramonaitė, Kavaliauskaitė & Švedas 2011: 23). Samtidigt måste det understrykas att viljan att frigöra sig var en kamp mot den sovjetiska orättvisan och förtrycket vilket gör att den baltiska revolutionen också innehåller drag av politisk solidaritet. De moraliska plikterna som var förknippade med solidariteten i Baltikum utgick dock först och främst från nationalistiska ambitioner vilka var enklare att uppnå om Baltikum utgjorde en enad front. På så sätt var den baltiska revolutionen en social rörelse som förenade Litauen, Lettland och Estland mot ett gemensamt mål. Den här rörelsen berörde ett antal olika civila rörelser som sträckte sig från ekologiska till mer kulturell inriktade aktivister och deras protestaktioner (Hackmann 2020: 6f).

En ytterligare relevant fråga är hur solidariteten hänger ihop med aktivismen och hur och varför solidariteten kan kopplas till just musiken. Sociologen R. Serge Denisoff presenterar värdefulla insikter i det här sammanhanget (Denisoff 1966: 582). Han beskrev musiken redan under 1960-talet som ett bindande element av de olika rörelserna: *"The song creates and promotes cohesion, solidarity, and high morale in an organization or movement supporting its world view"* (Denisoff 1966, 582).

På liknande sätt hävdar även politikteoretikern Mark Mattern att musikens funktion inom en social rörelse kan vara att inta en konfrontativ och även

pragmatisk ställning. Dessutom kan musiken i Matterns uppfattningen bidra till utvecklingen av en kollektiv identitet och främjandet av gruppens egna intressen (Mattern 1998: 25f, 27f, 30). Musiken kan alltså bidra till att definiera den solidariska gruppen, avgränsa den från andra och kommunicera gruppens politiska uppfattningar till omvärlden (De Kok 2022: 22).

Den sovjetiska masskulturen och den baltiska enigheten under den "sjungande revolutionen"

Det var under den "sjungande revolutionen" som begrepp som "den baltiska regionen" och "Baltikum" fick större uppmärksamhet i omvärlden och mer avgörande betydelse för enigheten mellan litauer, letter och ester. Under denna revolution förenades dessa stater genom ett gemensamt mål att uppnå självständighet och de trädde in i historien som den drivande kraften mot den sovjetiska övermakten (Simon & Simon 2009: 128). Den baltiska enigheten var alltså – i Jörg Hackmanns beskrivning – som tydligast i kampen mot det ryska och sovjetiska förtrycket, vilket särskilt manifesterades just när Sovjetunionen föll (Hackmann 2020: 5). Det har varit dramatiska händelser och diskurser kring den illegitima annekteringen av de baltiska länderna, med inledning i Molotov-Ribbentrop-pakten 1939, som mest präglat begreppen "baltiska stater" och "baltiska nationer" i den nutida uppfattningen. Detta blossade upp i samband med processen den "återvändande historien", alltså en våg av offentliga debatter om de nedtystade kapitlen av den baltiska historien och deras stärkta nationella identitet under *glasnost*. Genom offentliga diskussioner som bröt sovjetiska tabun och gjorde den lokala historien aktuell blev omvärlden mer och mer medveten om de baltiska länderna (Hackmann 2020: 5; Davoliūtė 2013: 159). Att dessa händelser påverkade medvetenheten om regionen blev också tydligt i det växande antalet publikationer av böcker och artiklar om Baltikum i dess nuvarande konstellation efter 1991.¹

Den baltiska revolutionen, vilken bidrog till Sovjetunionens kollaps, hade en stark koppling till den kanoniserade sovjetiska kulturen, det vill säga den "nationella formen" inom den sovjetiska nationalitetspolitiken (Brüggemann 2015: 226; Simon & Simon 1993: 145). Kärnan i denna "nationella form" var den folkloristiskt präglade populariseringen av sovjetisk masskultur som lyckades överleva under årtionden. Just på grund av detta fick den musikaliska protestformen benämningen "den sjungande revolutionen" (Brüggemann 2015: 226).

1 Se till exempel följande titel: Hansen B. & Heurlin B. (eds), 1998. *The Baltic States in World politics*. Richmond: Curzon; Lieven A., 1994. *The Baltic Revolution, Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence*. New Haven & London: Yale University Press; Gerner, C. & Hedlund, S., 1993. *Baltic States and the End of the Soviet Empire*. Routledge: London; Smith D. J. (red.), 2005. *The Baltic States and their region: new Europe or old?* Amsterdam & New York: Rodopi.

Begreppet "sjungande revolution" myntades av den estniska journalisten Hans Valk 1988. Han beskrev den dåvarande baltiska strävan efter självständighet som en emotionell musikalisk demonstration av estnisk solidaritet, vilken snart fördes över till alla tre baltiska delrepubliker (Šmidchens 2014: 193) och som förvandlade den sovjetiska masskulturen från ett verktyg för sovjetisk integration under sovjettiden till ett instrument för sovjetisk desintegration (Mikštaitė 2013: 193).

Detta blev tydligt genom den omfattande användningen av sång, traditionella dräkter och folkmusikinstrument, som starkt påminde om inslagen i de sovjetiska sångfestivalerna (Rudling 2023: 288f., 290f.). Under den "sjungande revolutionen" sjöng stora massor av människor sånger, ofta sådana som hade varit bortglömda, exempelvis olika partisan- och krigssånger. Dessa blev enormt populära eftersom Sovjetunionens kollaps gick hand i hand med processen av "historiens återkomst" (Rudling 2023: 287; Šmidchens 2014: 202f; Davoliūtė 2013: 159). Att sjunga sådant som tidigare varit förbjudet var ett sätt att bryta med systemet och frigöra sig från de ideologiska bojorna under sovjettiden. Till exempel ackompanjerades *Sjūdis'* ("Rörelsen", den litauiska nationella fronten) möten ofta av partisansången "*Tu neverk, motušėle*" ("Gråt inte, lilla mamma"), som handlar om en mammas tragiska öde när hon tvingas ta farväl av sin son (Rudling 2023: 287, 281).

Bilder från *Sjūdis*-demonstrationerna visade ofta stora grupper av sjungande människor och symboliska markeringar av den lokala tillhörigheten, genom till exempel att inkludera folkmusikinstrument som *kanklės*, klä sig i regionala dräkter, eller bära på symboler som bärnstenkedjor inom olika protestaktioner. Dessutom använde sig den sjungande revolutionen av de scener som var framtagna för sångfestivalerna av de sovjetiska auktoriteterna (Rudling 2023: 281; Rolf 2006: 345). Allt detta gick hand i hand med återinförandet av andra nationella symboler som kan knytas till lettisk, litauisk och estnisk statsnationell identitet och de nationella rörelserna från första delen av 1900-talet (Hackmann 2020: 8).

Den emotionella stämningen och det spända politiska läget var inte bara tydligt i de nya uttrycken inom sovjetisk masskultur utan även i de etablerade formerna, såsom sångfestivalerna. Trots att sångfestivalen i Litauen 1985 var den största hittills, med över 38 000 deltagare, var den också den mest politiserade eftersom regimen kände sig hotad. Redan 1990 var stämningen dock helt annorlunda, då alla tre baltiska delrepubliker upplevde sina egna sångfestivaler som symboler på vägen till självständighet (Rastenienė 2007: 4; Hackmann 2020: 11).

De estniska och lettiska festivalerna inleddes med "patriotiska" sånger fria från kommunistisk ideologi och avslutades med inofficiella nationella hymner (Hackmann 2020: 11). Den litauiska festivalen 1990 skilde sig markant från de

festivaler som firades innan *Sqjūdis* hade bildats. Den övervakades inte längre av KGB och Vilnius var fyllt av optimistisk förväntan (Rastenienė 2007: 4).

Det var inte bara sångfestivalerna som bidrog till den musikaliska formen av den baltiska revolutionen; även andra händelser pekade i samma riktning. Till exempel samlades ett stort antal människor under den veckolånga sommarfestivalen "Gamla dagar i Tallinn" under de så kallade vita nätterna, vilken sammanföll med årsdagen av de sovjetiska deportationerna 1941 (Hackmann 2020: 10). Sådana händelser bidrog till att forma en enad nation (Brüggemann & Kasekamp 2014).

Om sångfestivalerna främst uttryckte nationalistiska ambitioner, så markerade även andra evenemang den baltiska enigheten. Precis före Sovjetunionens kollaps dök helt nya typer av festivaler upp – exempelvis folkmusikfestivalen "Baltica" – som tydligt signalerade för omvärlden att de baltiska republikerna var förbundna med varandra genom musik. Baltica-festivalerna började 1985, samtidigt som Michail Gorbatsjovs *perestrojka*-politik, och grundades vid en UNESCO-konferens av det internationella rådet för folklorefestivalorganisationer (Šmidchens 2014: 273; Vardys 1989: 95).

Festivalen representerade inte bara den baltiska enigheten, utan också – med tanke på festivalens internationella karaktär – Baltikums återkomst till Europa (Baltica 1987; Šmidchens 2014: 273). Att "Baltica" i praktiken blev en plattform för de politiska krafterna inom de sociala rörelserna blev särskilt tydligt i samband med arrangemanget av "Baltica" i Tallinn 1988, då de nationella flaggorna för Lettland, Estland och Litauen hissades trots att de sovjetiska myndigheterna hade förbjudit det och hotat med konsekvenser (Šmidchens 2014: 282f, 284f). 1991 års lettiska arrangemang av "Baltica", som ägde rum ett halvår efter att civila hade dödats i både Vilnius och Riga, upplevdes som en fest i en entusiastisk och euforisk anda (Šmidchens 2014: 297).

Den kanske viktigaste och mest imponerande händelsen under den "sjungande revolutionen" och den största manifestationen av baltisk solidaritet mellan litauer, letter och ester var den så kallade "Baltiska kedjan". Det var en protestaktion mot den sovjetiska annekteringen av de baltiska länderna som ägde rum den 23 augusti 1989 på 50-årsdagen av Molotov-Ribbentrop-pakten (Hackmann 2020: 4). Proteströrelsen mot pakten som syftade till att dela Europa mellan Sovjetunionen och Nazityskland 1939 hade framför allt en stor symbolisk betydelse, eftersom den – liksom den sovjetiska masskulturen – mobiliserade en betydande del av den baltiska befolkningen längs vägen mellan Tallinn, Riga och Vilnius (Jonkutė 2015: 229). Som en symbol för solidaritet bildade de baltiska "bröderna och systrarna" en mänsklig kedja som var cirka 600 kilometer lång och involverade mellan en och två miljoner människor (Hackmann 2020: 4). Den unika symboliska betydelsen av denna händelse blev tydlig även på internationell nivå, eftersom den 2009 blev en del av UNESCO:s program "Världens minne" (*Memory of the World*) och därmed

en del av världens internationellt erkända dokumentärpolitiska arv (Jonkutė 2015: 229).

Solidariteten mellan de baltiska republikerna kunde kännas i olika ögonblick längs den baltiska kedjan. Ett av de rituella inslagen var att hålla varandra i händerna, vilket inte bara symboliserade den nationella enigheten inom Litauen, Lettland och Estland, utan också en enad kropp inom hela Baltikum. Dessutom använde människorna i den baltiska kedjan retorik som både betonade det baltiska offerskapet och de släktliknande banden mellan republikerna. Det talades mycket om broder- och systerskap mellan befolkningarna, och de tre baltiska republikerna beskrevs ofta som kusiner (Jonkutė 2015: 232, 237). Därifrån kan man dra slutsatsen att de baltiska folken inte bara kunde sjunga sig till en nation, som Karsten Brüggemann och Andres Kasekamp beskrivit det, utan också till en gemensam region (Brüggemann & Kasekamp 2014).

Den nyfunna baltiska enigheten uttrycktes också genom en speciell repertoar under den sjungande revolutionen. Inget förstärkte tanken på solidaritet och enighet så mycket som den trespråkiga sången "Atmostas Baltija" / "Bunda jau Baltija" / "Ārgake Baltimaad" (Baltikum vaknar!), framförd av Žilvinas Bubeļis (Litauen), Viktors Zemgals (Lettland) och Tarmo Pihlap (Estland) (Atmostas Baltija, Bunda jau Baltija, Ārgake Baltimaad). Sången hade dock två lettiska upphovsmän, Boriss Reznīks (musik) och Valdis Pavlovskis (text). Denna sång blev mycket populär under den sjungande revolutionen och förvandlades till en symbol för rörelsen (Kudinš 2019: 28).

Sammanfattning

Den här studien visar hur den sovjetiska kultur- och regionaliseringspolitiken under kalla krigets dagar bidrog till skapandet och cementeringen av den baltiska enigheten som manifesterade sig i den "sjungande revolutionen" under slutet av 1980-talet och början av 1990-talet.

Eftersom regionaliseringen var en process av främst kulturell natur var politiken i samband med de baltiska sångfestivalerna ett viktigt område där just "baltiseringen" (Baltisierung) manifesterade sig. Det var bland annat inom detta område som symbolvärdet av den baltiska regionen formerade sig. De tre baltiska republikerna hade mycket olika erfarenheter här, särskilt med tanke på skillnaderna mellan Litauen å ena sidan och Lettland och Estland å den andra. Medan den lettiska och estniska festivaltraditionen etablerades under andra delen av 1800-talet och kan kopplas till den dåvarande nationalistiska rörelsen, kunde litauer inte arrangera sin första sångfestival förrän 1924 och lyckades inte att etablera en litauisk sångfestivaltradition före den sovjetiska ockupationen.

Det var den sovjetiska regionaliseringspolitiken och auktoriteternas specifika intresse i sångfestivaltraditionen som förvandlade den till en komponent i regionaliseringen av det som kallades det västsovjetiska *Pribaltika*.

Sovjetunionen förstod Baltikum som en administrativ, ekonomisk och militär enhet och presenterade den som sådan för omvärlden; därför var det uppenbart meningsfullt att också bedriva regionaliseringspolitiken inom den kulturella sektorn. Eftersom regimen betraktade sångfestivaltraditionen som ett utmärkt verktyg för att vinna stöd, fick just den traditionen mycket uppmärksamhet inom det kulturella enandet av delrepublikerna. I skapandet av en gemensam baltisk tradition synkroniserades tidpunkterna, agendan och genomförandet genom dessa evenemang, medan Litauen fick lära sig från sina erfarna grannar om festivalen. Efter 1950 hölls dessa festivaler i alla tre republiker till ära för "återupprättandet av sovjetmakten," men de blev inte enbart plattformar för sovjetisk ideologi utan också manifestationer av nationalistiska känslor. Gaudemus-festivalerna, som var studenternas egna sångfestivaler, förkroppsligade den baltiska enigheten genom att bli en mötesplats för litauiska, lettiska och estniska ungdomar. Dessutom spelade den musikaliska och etniskt inspirerade kulturen från alla tre baltiska republiker en roll inom turistsektorn, där det gällde att framhäva det regionala genom just den baltiska kulturen.

För att förstå hur den sovjetiska regionaliseringen i dess kulturella utformningen kan kopplas till den baltiska revolutionen, visar artikeln vad begreppet solidaritet innebär och hur det hänger samman med musiken. Med fokus på Sally Scholz modell för solidaritet argumenterar jag för att den baltiska enigheten under 1980- och 1990-talen var en blandning av civil och politisk solidaritet eftersom rörelsen visade drag av civilsamhälle samtidigt som den var riktad mot det sovjetiska förtrycket. Med hjälp av Serge Denisoffs forskning besvaras dessutom frågan om hur en sådan politisk aktivism som manifesterade sig under den sjungande revolutionen i Baltikum hänger ihop med musiken. Denisoffs tes om att musiken kan ses som ett sammanbindande element mellan rörelsen och solidariteten matchar omständigheterna av den baltiska proteströrelsen.

Slutligen visar detta bidrag hur den musikaliska solidariteten manifesterade sig i den baltiska revolutionen under åren som ledde fram till Sovjetunionens fall. Den "sjungande revolutionen" bidrog till att omvärlden blev mer och mer medveten om vad "Baltikum" och de "baltiska länder" innebar, samtidigt som Litauen, Lettland och Estland framgångsrikt enades mot kommunismen. Den enigheten var som tydligast inom den musikaliska utformningen av proteströrelsen som förenade olika element av den etablerade musikaliska kulturen – sång, etniska markörer och instrument. Den kulturella transformationen fick inte bara ett uttryck i sångfestivalerna 1985 och 1990, utan också i skapandet av nya musikaliska former och plattformar på det sättet som "Baltica"-festivalen blev ett tydligt uttryck för den baltiska solidariteten mot kommunismen. Slutligen etablerade sig den "baltiska kedjan" – liksom sånger som kan kopplas till den – som en symbol för både den baltiska kampen för självständighet och för Sovjetunionens fall.

Referenser

- "Atmostas Baltija, Bunda jau Baltija, Ārgake Baltimaad", The Baltics are waking up!, tillgänglig på https://www.youtube.com/results?search_query=bunda+jau+baltija, citerad 2024-09-24.
- "Dainų šventei skirtas pašto ženklų blokas", 2024-06-28, tillgänglig på <https://dainusvente.lt/naujienos/dainu-sventei-skirtas-pasto-zenklu-blokas/>, citerad 2024-07-25.
- "Lietuva taip dar nedainavo", 1960, *Literatūra ir menas*, 1960-07-30.
- "Siberia Invites you to visit. Film by the order our travel agency Intourist", 1981, film av regisseur Yuri Klimov. Leningrad: Lennaucfilm 1981. Tillgänglig på <https://www.youtube.com/watch?v=ET3P3UJXl0o>, sedd 2024-09-27.
- Anderson, E., 1982. "Finish-Baltic Relations, 1918-1940: An Appraisal", *Scandinavian Studies* 54(1), s. 51-72.
- Andrejauskaitė, A., 2018. "Gaudeamus", i *Visuotinė lietuvių enciklopedija online*, 2018-08-07, tillgänglig på <https://www.vle.lt/straipsnis/gaudeamus-1/>, citerad 2024-06-13.
- Balkelis, T., 2009. *The Making of Modern Lithuania*. London & New York: Routledge.
- Baltica 1987. Tarptautinis Pabaltijo respublikų folkloro festivalis*. Vilnius: Mintis.
- Boiko, M., 2002. "Baltic and Balts: On the History of Notions and the Question of Baltic Regionalism", *The World of Music: Traditional Music in Baltic Countries* 44(3), s. 7-19.
- Brüggemann, K. & Kasekamp, A., 2014. "Singing Oneself into a Nation?' Estonian Song Festivals as Rituals of Political Mobilization", *Nations and Nationalism* 20(2), s. 259-276.
- Brüggemann, K., 2003. "Leaving the 'Baltic' States and 'Welcome to Estonia': Re-regionalising Estonian Identity", *European Review of History-Revue européenne d'Histoire* 10(2), s. 343-360.
- Brüggemann, K., 2015. "One day we will win anyway", s. 221-226 i Müller, W., Gehler M. & Suppan, A. (red.), *The Revolutions of 1989. A Handbook*. Vienna: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften & Institut für Neuzeit- und Zeitgeschichtsforschung.
- Butkus, Z., 2007. "Vokietijos ir Sovietų sąjungos politikos poveikis baltijos sąjungos kūrimui 1919-1940 metais", *Lietuvos istorijos studijos* 20, s. 21-41.
- Ceruzis, R., 2023. "Origin and Understanding of the geographical term 'Baltics': Historical Evidence from the 19th and 20th century", *Folia Geographica* 20(2), s. 90-101.
- Cohn, E., 2018. "A Soviet Theory of Broken Windows: Prophylactic Policing and the KGB's Struggle with Political Unrest in the Baltic Republics", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 19(4), s. 769-792.
- Davoliūtė, V., 2013. *The Making and Breaking of Soviet Lithuania. Memory and Modernity in the Wake of War*. London & New York: Routledge Curzon.
- De KoK, M., 2022. *Sounds of Solidarity: Music in the 1984-85 Miners' Strike*. Master thesis in musicology at University of Utrecht 2022. Tillgänglig på https://studenttheses.uu.nl/bitstream/handle/20.500.12932/42402/DEF_DeKok_RMAThesis_SoundsofSolidarity.pdf?sequence=1&isAllowed=y, citerad 2024-06-20.
- Denisoff, S. R., 1966. "Songs of Persuasion: A Sociological Analysis of Urban Propaganda Songs", *The Journal of American Folklore* 79(3), s. 581-589, tillgänglig på <https://doi.org/10.2307/538223>.

- Gerner, C. & Hedlund, S., 1993. *Baltic States and the End of the Soviet Empire*. Routledge: London.
- Gudelis, R., 2012. "Dainų švenčių ištakos ir liuteriškoji muzikinė tradicija", *Res Humanitariae* 21, s. 102–128.
- Gudelis, R., 2015. *Nuo dainų dienos iki tautos šventės*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Hackmann, J., 2017. „Was ist und wo liegt das Baltikum? Ein Blick auf die politische Geografie der Ostseeregion“, *APuZ*, 2017–12–17, tillgänglig på <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/242507/was-ist-und-wo-liegt-das-baltikum/>, citerad 2024-09-02.
- Hackmann, J., 2020. "Baltic national movements, 1986–1992. Origins, trajectories, agendas", *Studies on national Movements* 6(1), s. 1–26.
- Hansen, B. & Heurlin B. (red.), 1998. *The Baltic States in World politics*. Richmond: Curzon.
- Herzog, P., 2012. *Sozialistische Völkerfreundschaft, nationaler Widerstand oder harmloser Zeitvertreib? Zur politischen Funktion der Volkskunst im sowjetischen Estland*. Mit einem Vorwort von Andreas Kappeler. Stuttgart: Ibidem.
- Hobsbawm, E. J., 1992. "Introduction: Inventing Traditions", s. 1–14, i Hobsbawm, Eric & Ranger, Terence (red.), *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jakelaitis, V., 1970. *Lietuvos dainų šventės*. Vilnius: Vaga.
- Jakelaitis, V., 1985. *Die Liederfeste*. Vilnius: Vaga.
- John, M., 2009. *Die Anfänge des sozialistischen Realismus in der sowjetischen Musik der 20er und 30er Jahre. Historische Hintergründe, ästhetische Diskurse und musikalische Genres*. Bochum & Freiburg: Projekt-Verlag.
- Jonkutė, V., 2015. "Baltijos kelio poetika", s. 229–244 i Butkus, V. & Jonkutė, V. (eds), *Baltiška, tautinė, regioninė savimonė baltų literatūroje ir kultūroje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Kudīņš, J., 2019. "The Phenomenon of the Baltic Singing revolution in 1987/1991: Three Latvian Songs as Historical Symbols of Non-Violent Resistance", *Musicology* 26, s. 27–39.
- Lieven A., 1994. *The Baltic Revolution, Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence*. New Haven and London: Yale University Press.
- Mattern, M., 1998. *Acting in the concert: Music, Community, and Political Action*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Mikšlaitė, O., 2013, "Der „Singende Stalinismus“. Zur Entstehung der Massenkultur auf dem Gebiet der Folklore in der Litauischen SSR, *Forschungen zur baltischen Geschichte* 8, s. 192–213.
- Paulauskas, K., 2005. "The Baltic States: Picking Regions, Shedding Myths, Decoding Acronyms," *Lithuanian Foreign Policy Review* 15/16, s. 51–64.
- Plakans, A., 2011. *A Concise History of the Baltic States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Puderbough, D., 2008. "How Choral Music Saved a Nation. The 1947 Estonian National Song Festival and the Song Festivals of Estonian's Soviet Occupation", *Choral Journal* 49(4), s. 29–43.
- Putinaitė, N., 2019. *Skambantis molis. Dainų šventės ir Justino Marcinkevičiaus trilogija kaip sovietinio lietuviškumo ramsčiai*. Vilnius: Lietuvos katalikų mokslų akademija & Naujasis Židinyš.

- Rakowska-Harmstone, T., 1977. "Ethnicity in the Soviet Union", *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 433: Ethnic Conflict in the World Today, s. 73-87.
- Ramonaitė, A. Kavaliauskaitė, J. & Švedas, A., 2011. Savaimi visuomenė prieš totalitarinį režimą?, s. 11-29 i Kavaliauskaitė, J. & Ramonaitė, A. (red.), *Sąjūdžio ištakų beiėškant: Nepaklusnių tinklaveikos galia*. Vilnius: Baltosios lankos.
- Rastenienė, D., 2003. "Estijos, Latvijos ir Lietuvos dainų švenčių tradicija – žmonijos žodinio ir nematerialaus paveldo šedevras", *Liaudies kultūra* 93(6), s. 1-6.
- Rastenienė, D., 2007. "Dainų švenčių tradicija: Iš dabarties ir istorijos", *Liaudies kultūra* 114, s. 1-7.
- Rolf, M., 2006. *Das sowjetische Massenfest*, Hamburg: Metropol-Verlag.
- Rolf, M., 2010. "Kanon und Gegenkanon: Offizielle Kultur und ihre Inversion in der UdSSR", *Osteuropa* 60(11): Blick zurück nach vorn: Samizdat, Internet und die Freiheit des Wortes, s. 173-189.
- Rolf, M., 2014. "Die Nationalisierung der Sowjetunion. Indigenisierungspolitik, nationale Kader und die Entstehung von Dissens in der Litauischen Sowjetrepublik der Ära Brežnev", s. 203-230 i Belge, B. & Deuerlein, M., *Goldenes Zeitalter der Stagnation? Perspektiven auf die sowjetische Ordnung der Brežnev-Ära*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Rudling, O., 2023. *Von der nationalen Form zum nationalen Inhalt. Litauische Folklore zwischen Sowjetisierung und Nationsbildung (1940-1990)*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Šaras, D. E., 2013. "Ancient Songs at Millennial Moments", *Lituanus* 59(2), s. 52-69.
- Scholz, S. J., 2008. *Political Solidarity* University Park, PA: Pennsylvania State University Press, 2008.
- Šileikis, A., 2024. "Tradition that survived wars and occupations: Lithuania prepares for centennial Song Festival", 2024-04-17, tillgänglig på <https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/2251372/tradition-that-survived-wars-and-occupations-lithuania-prepares-for-centennial-song-festival>, citerad 2024-07-25.
- Simon, G. & Simon, N., 1993. *Verfall und Untergang des sowjetischen Imperiums. Mit zahlreichen Dokumenten*. München: dtv wissenschaft.
- Simon, G., 1987. "Regionalismus in der Sowjetunion", *Osteuropa* 37(10), s. 748-766.
- Skrodenis, S., 2005. *Folkloras ir folklorizmas*. Vilnius: VDU leidykla.
- Šmidchens, G., 2014. *The Power of Song. Nonviolent national Culture in the Baltic Singing Revolution*. Seattle & London: University of Washington Press.
- Smith D. J. (red.), 2005. *The Baltic States and their region: new Europe or old?* Amsterdam New York: Rodopi.
- Streikus, A., 2007. "Sovietų režimo pastangos pakeisti Lietuvos gyventojų tautinį identitetą", *Genocidas ir rezistencija* 21(1), s. 21-22.
- Vardys, S., 1989. "Litauen: Sowjetrepublik mit Widerwillen. Die Entwicklung seit 1940", *Beiträge zur Konfliktforschung* 19, s. 85-98.
- Wilde, L., 2007. "The Concept of Solidarity: Emerging from the Theoretical Shadows?", *The British Journal of Politics and International Relations* 9(1), s. 171-181.
- Zakė, I., 2018. "Soviet Inturist and Foreign Travel to the Latvian SSR in the Post-Stalin Era. A Case of Ethnic Tourism", *Journal of Cold War Studies* 20(2), s. 38-62.
- Zubkova, E., 2008. *Pribaltika i Kremľ 1940–1953*. Moskva: Rosspen.